

Милица Станковић

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за проучавање језика и књижевности

ЦРЊАНСКИ И ШПАНИЈА

(Мирјана Секулић, *Шпанија Милоша Црњанског*, Крагујевац:
Филолошко-уметнички факултет, 2019, 295 стр.)

Монографска студија *Шпанија Милоша Црњанског* ауторке Мирјане Секулић објављена је 2019. године од стране Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу и представља измењену верзију докторске дисертације под насловом *Слика Шпаније у њушћисима и новинским чланцима Милоша Црњанског*, одбрањене на истом факултету 2012. године. Утемељена на теоријским перспективама које припадају подручју имагологије, дисциплине која се бави проучавањем слике једног народа у књижевном стваралаштву другог народа, ова монографија даје врло дубок и свеобухватан увид, не само у формирање слике Шпаније у путописним текстовима Милоша Црњанског, већ и у проблематику упознавања и описивања стране културе као такве.

Обим публикације је 295 страна и чини је дванаест целина, а неке од њих подељене су на више мањих. Прва три дела представљају теоријски оквир за каснију анализу путописних текстова Милоша Црњанског, те се у првом делу даје историјат имагологије и дефинише њен предмет (7–53), у другом се разматра имаголошки потенцијал путописних текстова (55–67), док се у трећем делу имагологија посматра у контексту интертекстуалних теорија (69–81). Четврти део садржи хронологију Црњансковог путовања у Шпанију 1933. године, те разматра улоге у којима се писац на том путовању нашао, као новинар, странац, путник и туриста. Поред тога, овај део садржи анализу друштвено-историјског и политичког контекста у Шпанији тог доба, а посебно се пажња поклања генерацијама шпанских интелектуалаца који су били активни на политичком и културном пољу за време Црњанскове посете (83–153). У наредним целинама разматрају се различити елементи шпанске културе и њихова улога у конструисању целовите слике о Шпанији и шпанском идентитету у текстовима Црњанског. Најпре се разматра улога религије, која има кључну улогу у сукобу између традиционалних вредности и модерних тенденција које су биле све снажније у Шпанији тог доба (155–168). Затим се посматрају стереотипне слике

које сваки путник или туриста везује за Шпанију, а чији се значај огледа у томе што путопис настаје као мешавина те унапред створене слике и стварног контакта са страном земљом и њеном културом (169–173). Тако се најпре даје увид у значај и комплексност кориде и тореадора (175–191), затим фламенка и шпанске музике (193–205), и коначно хране и банкета који у ширем културном контексту представљају симболички чин (207–221). У десетом делу, ауторка се бави концептом интраисторије који је развио истакнути шпански интелектуалац Мигел де Унамуно, чија се схватања суштине једног народа и културе као збира анонимних животних прича које нису део страница званичне историје знатно поклапају са ставовима које у својим путописима излаже Црњански (223–244). У претпоследњем делу монографије говори се о превођењу и различитим техникама навођења шпанских израза у путописима (245–254), док је последња целина посвећена расветљавању Црњанскове тежње да спозна праву, аутентичну Шпанију, али и свести да се једна земља не може за кратко време доживети у свој својој комплексности, што доводи до закључка да пишчеви утисци не говоре о једној, већ више различитих Шпанија (255–267).

У првом делу монографије говори се, као што је поменуто, о имагологији као дисциплини која представља неизбежну теоријску основу за тумачење путописне књижевности. Најпре је дат историјат термина који се развио педесетих година 20. века из потребе да се компаратистика ослободи позитивистичког наслеђа које је утемељено на истраживању утицаја. Термин су проучаваоци књижевности преузели из психоаналитичке терминологије како би говорили о слици страног у књижевним делима. Под окриљем ове дисциплине отвориле су се нове теоријске перспективе када је у питању анализа представе које формирамо о другом народу, његовој књижевности, култури итд. Након дефинисања термина, ауторка ове монографије пружа увид у прве имаголошке школе у оквиру којих се наглашава важан утицај слике другог народа на структуру и значење књижевног дела. Прва имаголошка школа, под вођством Хуга Дасеринка, наишла је на бројне замерке због бављења описним анализама и недостатка јасних теоријских основа. Међутим, послужила је као полазиште за даљи развој имагологије. Под окриљем друге школе коју покреће Данијел-Анри Пажо, имагологија полако превазилази пука набрајања о слици другог и ствара систематичнији приступ. Такође, у овом делу је истакнуто да имагологија у неким својим аспектима излази из оквира проучавања књижевности, те да је једна од њених најважнијих одлика интердисциплинарност.

Надаље, говорећи о дефинисању предмета имагологије, ауторка ове монографије анализира националне карактере, слику другог, као и предрасуде и стереотипе који неизбежно утичу на формирање слике о страниј култури. Када су у питању национални карактери, наводи да права имагологија настаје тек када долази до њихове деконструкције шездесетих година прошлог века, односно након што је одбачена идеја

о њима као чињеницама и након што је прихваћено да оне треба да буду предмет истраживања, а не средство тумачења. Дакле, под снажним утицајем постструктуралистичких идеја које почињу да се развијају у овом периоду, задатак имагологије постаје да национални карактер, као и слику другог тумачи као конструкт, конвенцију, односно као субјективну и променљиву категорију. Имагологија не настоји да прикаже каква је једна нација, већ како је она приказана у књижевним делима, те се наглашава да је, у анализама другог, посебно важно не запасти у илузије референцијалности. Посебну улогу у имагологији, како се истиче, имају и стереотипи и предрасуде, јер представљају унапред дата и укорењена мишљења на основу којих се ствара слика о одређеној култури. Задатак имагологије, у том смислу, јесте да постави питање да ли одређени стереотип заиста на прави начин описује одређени народ, односно да истражи његову веродостојност, деловање и утицаје. Поред тога, заједно са деконструкцијом националних карактера, рађа се и свест да слике Другог нису статичке и фиксирани, већ да се развијају у интеракцији са другим. Ослањајући се на теорије Цветана Тодорова, Јозефа Леерсена и Данијела-Анрија Пажоа, ауторка износи закључак да слика Другог настаје онда када једно ја постане свесно другог, те да је централна идеја имагологије дијалектичко-диференцијални идентитет, идеја која је потекла из сталног поређења нас и других.

Након што су дефинисане основне поставке имагологије, у другом делу студије разматра се имаголошки потенцијал путописних текстова. Путописи, као текстови који се заснивају на сусретима култура, представљају прави пример тематизације сусрета са Другим, те су изузетно погодни за анализу из угла имагологије. Надаље, овај део садржи историјат путописа као форме која се налази негде између стварности и фикције, јер се, с једне стране, удаљава од других књижевних жанрова, док се са друге служи књижевним средствима у представљању стварности, те тако текст не мора у потпуности да кореспондира стварности коју описује. Поред тога, истиче се да се у путопису ради о личној приповести, а не о објективном опису, те он тако подразумева слику Другог као репродукцију која је повезана са свешћу аутора, односно пропуштена кроз филтер његових доживљаја. Овде се, дакле, може видети како се дефиниција и сврха путописне књижевности мења заједно са доминантним теоријским перспективама друге половине 20. века. На путописну књижевност тако значајно утичу и нове теорије идентитета, према којима се он више не посматра као фиксиран и непроменљив, већ се непрестано конструише и реконструише у односу према Другом. Такође, долази до изражаја и одлика путописа да утиче на формирање свести о различитости, јер описивање друге културе пре свега и почива на разликама.

Последњи део који се бави дефинисањем имагологије истражује њену повезаност са теоријама интертекстуалности. Као што је напоменуто, путописна књижевност, као и сама имагологија, мењају се под утицајем структуралистичких и постструктуралистичких теорија, те је

јасно да се путописи не могу посматрати одвојено од свести о свеопштој повезаности текстова као мозаика цитата. Посебно се истиче веза између интертекстуалних теорија и теорија рецепције, јер се услов да се развију интертекстуалне везе налази у културном наслеђу читалачке публике. Из тог разлога, и путописна књижевност умногоме зависи од хоризонта очекивања, који представља мерило спремности и компетенције читалачке публике да препозна и прихвати елементе различитих текстова који су уткани у путописни текст. Још једна од одлика путописних текстова у којој се огледа њихова веза са интертекстуалним теоријама јесте хетерогеност дискурса, јер садрже податке из различитих области. Сви ти различити дискурси међусобно се укрштају и преламају у дијалогу са другим текстовима дате културе. Посебно важна улога интертекстуалности огледа се и у чињеници да цитати и алузије на друге текстове утичу на легитимитет путописа, те писац уз њихову помоћ настоји да увери читаоца да оно што пише није само његово мишљење и на тај начин свом тексту даје димензију објективности. Коначно, истражена је и веза између интертекстуалности и стереотипа, где је посебно важно истаћи да, без обзира на то што постоје стереотипне слике везане за сваку културу или народ као општеприхваћена мишљења, представе Другог често не упућују на одређени народ, већ на ранија писања о том народу. Како је ауторка у овом делу студије јасно показала, теорије интертекстуалности имају велики значај за развој имагологије, те повезивање ове две области може допринети ширем разумевању слике другог народа у путописној књижевности.

Након исцрпне теоријске основе, остатак студије посвећен је Црњанској посети Шпанији и његовој анализи шпанске културе. Оно што се може посебно истаћи у вези са квалитетом и дометом ових истраживања јесте чињеница да ауторка у сваком аспекту ове студије узима у обзир шири контекст, те се слика Шпаније код Црњанског непрестано доводи у везу са многобројним другим текстовима и студијама, нарочито када је у питању приказ друштвено-политичке ситуације у Шпанији тога доба. Четврти део путописа посвећен је Црњанској посети Шпанији 1933. године, те је дата хронологија догађаја којима је писац присуствовао, као и фотографије које су тада настале. Поред тога, овде се говори и о стварању модерног путописа, као и о културном и политичком контексту који је дочекао Црњанског. Надаље, разматра се улога коју је писац имао приликом своје посете, с обзиром на то да је тамо отишао као новинар, са циљем да се покаже како је слика Шпаније у његовим путописима вишеструко условљена контекстом у ком тамо одлази. Како ауторка наводи, Црњански у Шпанију одлази пре свега као новинар са циљем да извештава о политичкој ситуацији у земљи. Међутим, та улога непрестано се сукобљава са његовом жељом и потребом да спозна и открије суштину Шпаније. Како је даље истакнуто, Црњански се умногоме разликује од представе стереотипног туристе, кога, како истиче Цветан Тодоров, занимају само утисци које нека земља оставља

на њега, али не и сама земља као таква и тај народ. Код Црњанског, с друге стране, утисци представљају само полазну тачку у настојању да се продере до саме сржи једне културе. Он се, такође, доста разликује од других новинара, нарочито по томе што је свестан да се током кратког боравка у Шпанији не може проникнути у суштину политичких сукоба, те тако има критичан став према површном бележењу скандала и занемаривању мирне стварности шпанског народа. Кроз његове текстове јасно је да га занима појединац, а не политичке партије и идеје. Како је фокус овог дела монографије читав контекст у коме се Црњански нашао приликом свог одласка у Шпанију, он садржи много информација о друштвено-историјској ситуацији ове земље тридесетих година прошлог века. Посебна пажња посвећена је шпанским интелектуалцима који су имали велики утицај на друштвени и политички живот овог периода. Међу њима се посебно издвајају Мигел де Унамуно, Хосе Ортега и Мануел Асања, који су били активни за време Црњанскове посете Шпанији. Истакнута је и разлика двеју генерација интелектуалаца – док је прву одликовала нека врста закаснелог романтизма, друга је тежила ка ширењу културе у процесу европеизације. Такође, дат је увид у однос који је Црњански имао према народним масама које су представљале другу страну Шпаније и које су за њега биле неправедно маргинализоване и политички занемарене. У масама се, према Црњанском крије дух праве Шпаније, те износи став да је време да се политичари окрену народу који је занемарен. Коначно, након анализе политичке ситуације, разматра се улога стереотипа и митова којима странци често дефинишу Шпанију, а то су на првом месту ликови из књижевности, Дон Кихот и Санчо Панса. Ови ликови су значајни не само у погледу културног наслеђа, већ и као носиоци идеја који постају симболи одређених друштвених тенденција. Док је Кихот симбол истрајности у одбрани идеала, те се тако поистовећује са интелектуалцима идеалистима, попут Мигела де Унамуна, реалиста Мануел Асања представљен је као отеловљење Санча Пансе. На овај начин, како закључује ауторка, Црњански приказује како су два фиктивна лика прерасла у мит и из света књижевности прешла у стварни.

Пети део монографије посвећен је расправи о модернизацији Шпаније, која се одвијала крајем 19. и почетком 20. века и која је захтевала дубинску секуларизацију. Када је у питању утицај цркве, Шпанија је била подељена на север и југ, те је тако северни део Шпаније био знатно религиознији од јужног. Посебно важан елемент у сукобу између традиције и модернизације била је негативна усмереност политике Друге републике према Цркви, те настојање да се искорени католицизам. Међутим, овде се поставља и питање природе религиозности у Шпанији, јер, како ауторка наводи, текстови Црњанског показују да није сасвим јасно да ли се ту заиста ради о дубокој вери, или о површној религиозности заснованој на броју црквених грађевина. Било како било, снажан утицај католицизма на све аспекте живота у Шпанији не

може се занемарити, те се у текстовима Црњанског јавља идеја о Цркви као паноптикуму, односно фукоовском затвору, у оквиру кога појединац не може знати да ли га посматрају, али мора бити сигуран да је то могуће. Овде се, дакле, наглашава да је сукоб традиционалног и модерног на више нивоа утицао на збивања у Шпанији, што је јасно показано и у текстовима Црњанског.

Од шесте до девете целине ове монографије разматрају се различити елементи шпанске културе на основу којих је Црњански обликовао своју слику Шпаније. Како су путописни текстови мешавина замишљања унапред и перцепције приликом сусрета са страном културом, они свакако представљају изузетно важан елемент путописне књижевности. На првом месту, ауторка наводи путничке мотивације за обилазак Шпаније, истичући да се мит о Шпанији као једној непредвидљивој земљи страсти и авантура ствара у 19. веку, али да је процес модернизације полако почео да је изједначава са остатком Европе. Ипак, интересовање за аутентичну Шпанију није јењавало, те је туризам остао нераскидиво повезан са традицијом, а као нарочито значајни елементи културе издвајају се корида, фламенко и шпанска кухиња. Када је у питању корида, Црњански јасно дочарава сукоб између очекивања и стварности, јер Шпанци углавном не желе да их странци сматрају обожаваоцима борбе с биковима. Надаље, посебно су важне Црњанскове анализе њених социолошких и психолошких аспеката, које ауторка ове монографије упоређује са ставовима других теоретичара, те тако пружа једну ширу слику о кориди као важном елементу шпанске културе. Фламенко се, с друге стране, одржао као опште место у шпанској култури, иако је временом мењао своју друштвену улогу. Међутим, његов историјат, као и његове суштинске одлике прилично су комплексни, јер је овај плес, с једне стране, израз аутентичне Шпаније и шпанског карактера, а с друге представља измишљену традицију која се комерцијализује у туристичке сврхе. Овај спој традиције и модернизације изузетно је важан у путописима Милоша Црњанског, те проналажење архаичних елемената у модернизованој Другој шпанској републици представља типичан имаготип у његовим путописима „У земљи тореадора и сунца”. Оно што је, такође, посебно карактеристично за путописе јесте то да се Црњански кроз текстове представља као путник са одређеним предзнањем о Шпанији, али временом, у контакту са Другим, продубљује и превазилази стереотипе. Коначно, део монографије посвећен је храни као симболичком чину, кроз који се упознаје и схвата једна култура. Храна је повезана са друштвеном историјом кроз кодификовани свет чула, те се тако преко ње усваја идентитет једне земље. Црњански описи хране су посебно занимљиви, јер се ту врло упадљиво виде разлике између очекивања и стварног сусрета са Шпанијом – очекивања необичне и екзотичне хране завршила су се проналажењем сличности између шпанске и српске кухиње.

У десетом делу ове студије истражује се повезаност схватања Црњанског у вези са упознавањем стране земље и концепта интраисторије који је дефинисао Мигел де Инамуно. Интраисторија је концепт који стоји у опозицији са званичном историјом, те се насупрот политичким и друштвеним кризама бави свакодневицом, животом обичних људи који није део страница званичне историје, а заправо је кључан за упознавање једне културе. Као и Унамуно, Црњански је тежио ка томе да спозна суштину праве, аутентичне Шпаније, и био је свестан да је неће пронаћи у стереотипним сликама и актуалним политичким дешавањима, већ искључиво у додиру са обичним људима. Тако је за њега Шпанија издалека представљала хаотичну земљу, док је у блиском сусрету с њом открио њену мирну реалност. Претпоследњи део посвећен је анализи шпанских речи и израза у путописима Црњанског, где се оне јављају у различитим облицима – негде су дате у оригиналу, негде преведене, негде су ближе објашњене, а негде не. Ситуације у којима су стране речи дате у оригиналу, без превода, могу се објаснити потребом за елементом зачудности, или онеобичавања, које указује на различитости међу културама, кроз које се и формира слика о Другом. Међутим, у текстовима Црњанског истовремено постоји и сасвим супротна тенденција, а то је да се препозна сопствено у страном, те да се смањи удаљеност између две културе.

Последњи део монографије, као својеврсни закључак сумира тенденције присутне у путописима Милоша Црњанског, у којима се спајају наизглед неспојиви елементи. Како ауторка ове монографије закључује, у његовим текстовима се могу пратити идеје које сежу од историје до интраисторије, стереотипи и деконструкција свакодневице, потрага за традицијом и признавање трагова модернизације. На тај начин, кроз преиспитивање различитих елемената шпанске културе, закључује се да права Шпанија коју је Црњански настојао да пронађе не може бити једна једина, већ да се његови утисци разлажу на више истовремено постојећих Шпанија.

Кроз врло темељан приступ који пружа врло широк контекст у оквиру којег се посматрају путописи Милоша Црњанског, ова монографија представља драгоцен приказ, како пишчевих утисака о Шпанији, тако и суштине сусрета са Другим. Кроз теоријску основу о имагологији и формирању слике о Другом, студија пружа одлично полазиште за даља истраживања на том пољу, али се истовремено и врло студиозно бави конкретним текстовима које приказује у свој њиховој комплексности.

Примљен: 13. јула 2020.

Прихваћен за штампу јула 2020.